

Kyrkans undervisning i Lappmarken under 1800-talet

En ständigt pågående process för att finna fungerande arbetsformer

Abstract

Kungliga Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverk tillsattes 1739. Därmed fanns en fast ledning för undervisningen i Lappmarken. Direktionen utgjordes av ledamöter från både kyrkans och statens sida. Den var överordnad såväl länsstyrelse som domkapitel, och samordnade alla ärenden av betydelse för lappmarkerna.

En första insats var etablering av "fasta skolor" vid moderkyrkorna. Där mottogs sex samiska barn i helinackordering. Undervisning och vård sköttes av en skolmästare (som var präst). De fasta skolorna kompletterades med "ambulerande kateketer". Dessa gav undervisning i de hem där barnen inte fått rum vid den fasta skolan. Dessutom uppmuntrades undervisning, där den som lärde någon annan än medlem av det egna hushållet att läsa och för detta kunde få en smärre kontant "premie".

1800-talet kännetecknas av flera reformer (1818/1819, 1846 och 1876). Förenklat kan sägas att huvudfrågan var hur undervisningen skulle ske. Skulle den ske vid fasta skolor eller bedrivas av ambulerande kateketer och vilken kompetens skulle lärarna ha? Dessutom innebar 1842 års folkskolestadga förändringar, i och med att skolväsendet för de "fastboende" ordnades under socknens ansvar, och frågan blev i vilken grad detta ansvar också åvilade den samiska delen av socknens befolkning, vars undervisning under lång tid hade bekostats av statliga medel.

Intentionen var att undervisningen skulle ske på modersmålet (samiska) men detta mötte hinder i Torne lappmark, eftersom tillgängliga läromedel i huvudsak förelåg på ett språk (sydsamiska bokspråket) som var främmande för det nordsamiska området. Där användes huvudsakligen läromedel på finska språket.

Inledning

Studiet av de undervisningsinsatser som kyrkan gjorde för samerna i de svenska lappmarkerna visar på ständiga förändringar av arbetsformer. Det var helt enkelt svårt att finna och använda *en* arbetsmodell som skulle kunna betjäna alla lappmarksförsamlingar, från de sydligaste i Härjedalen och Jämtland till de nordligaste i Lappland. Pastoraten varierade i storlek såväl befolkningsmässigt som till ytan, språkförhållandena var olika, andelen samer i pastoraten i förhållande till bofasta

svensk- eller finskspråkiga nybyggare skiftade och det var svårt att rekrytera präster, skolmästare och kateketer som var "lifvade af intresse för" den grundläggande kristendomsundervisningen bland samerna. Vid studiet av det befintliga källmaterialet i Härnösands domkapitelarkiv, Kungliga Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverks arkiv och Kanslistyrelsens arkiv återfinns ett stort antal förslag till organisering och omorganisering av undervisningsverket från enskilda distriktsprostar och lappmarksvisitatorer. Källmaterialet medger att skildra skeendet och redovisa alla förslag och motförslag som gjordes. I detta sammanhang väljer jag att endast lyfta fram huvuddragen av två stora reformer av kyrkans undervisning under 1800-talet: 1820 års undervisningsreform och 1846 års sameskolreform. Dessutom skall något utrymme ägnas åt de "frivilliga" insatser som gjordes för barnaundervisningen bland samerna genom de av Svenska Missionssällskapet etablerade missionsskolorna och de genom prosten i Norra lappmarksdistriktet, Lars Levi Læstadius, anordnade ambulatoriska missionskolorna i Torne lappmark. En orsak till att huvudbetoningen läggs på den förra halvan av 1800-talet är de ändrade ansvarsområdena för skolväsendet som inleddes med 1842 års folkskolereform där ansvaret för undervisningen försköts från kyrka till socken och stat. Ett kortare avsnitt skall också ägnas den, i de nordliga lappmarkerna under senare delen av 1800-talet, framspringande læstadianska väckelsen.

Framställningens huvudsyfte är att ge en översiktlig bild av kyrkans verksamhet på undervisningens område under den givna tidsperioden och där så är möjligt kortfattat redovisa uttalade motiv och ambitioner.

Lappmarksdirektionen – verksamheten i Lappmarken, ett riksintresse

Sedan 1500-talets slut fanns ett starkt nationellt intresse för Lappmarken (och dess naturtillgångar) och ett behov av att etablera det svenska rikets intressen i förhållande till det dansk-norska rikets. Detta särskilt i de nordliga lappmarkerna där nationsgränserna inte blev fastlagda förrän år 1751. Organisatoriskt lydde de svenska lappmarkerna sedan tidigare under respektive kustsocken vid Bottenviken. En viktig åtgärd för att befästa de svenska anspråken var att i lappmarkerna genom-

föra församlingsbildningar, bygga kyrkor och tillsätta präster. Dessa åtgärder tog lång tid att genomföra och var i praktiken klara först under 1700-talets första del. En av de viktigaste åtgärderna som vidtogs var den intensifierade (kristendoms-)undervisningen som startades då skolhus byggdes och undervisning av samernas barn inleddes vid moderkyrkorna i varje lappmark. Det är möjligt att hävda att de intensifierade insatserna för undervisning bland samerna som gjordes under 1700-talet, förutom att ha varit tydliga uttryck för mission och evangelisation, också kan beskrivas som delar av en kolonisations- och civilisationsprocess. Men det kan också formuleras så att det samiska samhället blev privilegierat i förhållande till den övriga svenska befolkningen genom att man fick ordnad barnundervisning från tidigt 1700-tal och som bekostades med allmänna medel.

En mycket viktig faktor i denna process är den särskilda direktion som tillsattes för samordning och huvudansvar för ecklesiastikverket i Lappmarken.¹ Vid riksdagen 1738 diskuterades den kyrkliga verksamheten i Lappmarken och resulterade i en skrivelse till Kungl. Maj:t den 15 november 1738 med förslag till åtgärder för att befrämja verksamheten bland samerna. Förslaget kan sammanfattas i följande punkter: 1) Bibeln och andra kyrkliga böcker skall översättas till samiska; 2) åtgärder skall vidtas för att präster och lärare skall lära sig det samiska språket; 3) säkerställande av ekonomin genom särskild bevilning; 4) en direktion med överinseende över ecklesiastikverket skall inrättas och vara ansvarig inför ständerna och som högsta ansvarig samråda med konsistorium och landshövdingeämbete; och slutligen 5) att berättelser från verksamheten insändes till konsistorium för att sedan tillställas direktionen. Genom kungligt brev den 12 januari 1739 stadfästes ständernas förslag för den kyrkliga verksamheten i Lappmarken och den Kungliga Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverk tillsattes. Därigenom fick verksamheten tydlig ledning och blev på sätt och vis en hela rikets angelägenhet. Enligt kyrklig tradition hade stiftsledning ansvar för kyrkans verksamhet i respektive stift, men kom genom dessa åtgärder att få en ny roll i förhållande till den tillsatta di-

¹ Sölve Anderzén, "Lappmarken i överhets- och missionsperspektiv", i Lennart Tegborg & Harry Lenhammar, *Sveriges kyrkohistoria 5: Individualismens och upplysningens tid* (Stockholm 2000) s. 232–236.

rektionen, som hade huvudansvaret. Direktionen skulle bestå av de tre riksråd, som var akademiekanslerer, tillsammans med ärkebiskopen, justitiekanslern och justitieborgmästaren i Stockholm. Genom denna konstruktion kom den kyrkliga verksamheten i Lappmarken att ledas av ett *consistorium mixtum*, vilket i sig innebar en ny situation varigenom stiftsledningens direkta befogenheter i lappmarksförsamlingarna begränsades och den kyrkliga verksamheten i Lappmarken inte var en rent kyrklig angelägenhet.

År 1801 upphörde Kungliga Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverk eller, som det från det årets början kallades, Kommissionen över Ecklesiastikverket i Lappmarken, att vara självständigt förvaltningsorgan. Alla med undervisningsväsendet sammanhörande frågor överfördes till Kanslersgillet och Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverk upphörde den 27 oktober 1801. Den nya kansliordningen efter 1809 års statskupp medförde att Kanslistyrelsen övertog Kanslersgillets uppgifter. Detta förklarar varför vi i det följande kan se hur undervisningsreformer bereddes via domkapitel för att tillställas Kanslistyrelsen som beredde ärendet inför dess slutliga avgörande hos Kungl. Maj:t.

Förhållanden vid sekelskiftet 1800

Vid ingången av 1800-talet fanns sex fasta lappskolor som stod under Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverks ledning. Skolorna tog årligen emot sex elever vardera i helinackordering på det allmännas bekostnad. Eleverna fick grundläggande undervisning i kristendoms-kunskap och läsning innantill. Skoltiden, som var planerad att vara två år för varje elev, varierade mellan eleverna, vilka utexaminerades när de nått en viss färdighetsnivå. Här är spridningen stor, men de flesta eleverna lämnade skolan med god kunskap i läsning innantill och hade fått undervisning i Luthers lilla katekes med förklaringar, som de också kunde utantill. De vars fattningsförmåga var begränsad hade lägre kunskaper och några få med särskilt goda förutsättningar kunde också beredas ett tredje skolår för att tränas för att ta tjänst som kateketer i sina församlingar. Skolorna, som startades på 1740-talet, var öppna för såväl pojkar som flickor och från och med 1770-talet var andelen

skolflickor nästan lika stor som andelen skolpojkar. Vid de sex skolorna som var verksamma under olika perioder – Jokkmokk (1732–1846), Åsele (1732–1820), Arjeplog (1743–1820), Jukkasjärvi (1744–1820), Föllinge (1748–1818) och Gällivare (1756–1850) – antogs sammanlagt 1 894 elever. Cirka en femtedel av alla antagna elever lämnade skolan i förtid och med oavslutad lärokurs. Orsakerna till detta varierade mellan exempelvis sjukdom, dödsfall, relegering och rymning.²

Undervisningen i de fasta lappskolorna, som var belägna på kyrkplatsen vid församlingens moderkyrka, kompletterades – med början omkring 1750 – av ett antal ambulerande kateketer som besökte och undervisade de samiska barnen i deras hem. Kateketen, som hade ett mindre årligt arvode, skulle njuta fri kost och uppehälle i de hem som besöktes och dessutom få fri skjuts vid skifte av undervisningsplats. Ett motiv då kateketsysslan introducerades var att kateketen skulle besöka de ”svagaste familjerna” vilka inte kunde låta barnen vara borta från hemmet för ett delta i undervisningen vid lappskolan. Det är möjligt att det som var tänkt som ett stöd till de ”svagaste familjerna” i praktiken kom att innebära en belastning, då de mottagande familjerna fick ytterligare en mun att mätta och att barn och ungdomar vid kateketens besök i samevistet förhindrades att delta i den tidskrävande vården av renhjorden. I några församlingar användes också en tredje modell för att stimulera undervisningen bland samernas barn. När anslagen till kateketlöner hade överskott valde man att ge premier i form av kontanter till dem som lärde någon annan än medlemmar av den egna familjen att läsa, den så kallade ”premieundervisningen”. Ett exempel på omfattningen av denna verksamhet hämtas från Jukkasjärvi försam-

2 Verksamheten vid dessa lappskolor är oftast väl dokumenterade i arkivmaterialet och blev föremål för särskilda forskningsinsatser i samband med det av Riksbankens Jubileumsfond finansierade forskningsprojektet ”Prästen som folkuppföstrare. Prästens roll i norrländskt samhällsliv före folkskolans genomförande” under ledning av professor Sten Henrysson (1921–1998) vid Umeå universitet. I samband med projektet publicerades under åren 1989–1992 ett stort antal rapporter i vilka verksamheten vid samtliga lappskolor presenteras och analyseras. De flesta rapporterna publicerades i skriftserien *Scriptum* vid Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek, och finns idag tillgängliga i elektronisk version (se <<http://www.foark.umu.se/samlingar/publikationer/scriptum>>). I sammanhanget är det angeläget att också nämna att det vid Forskningsarkivet finns en stor excerptsamling som belyser kristendomens framträngande i Norrland och Svenska kyrkans relation till samerna, se Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek (Foark). Samlingen finns även tillgänglig elektroniskt via <<http://www.foark.umu.se/samlingar/arkiv25>>.

ling. Under åren 1776–1886 utdelades 91 premier till ”informatörer” som sammanlagt undervisat 140 barn. I sammanhanget kunde även besparingar på fattigmedlen användas till premier och inköp av ABC-böcker.³

De huvudsakliga läromedlen var ABC-boken, Luthers lilla katekes med förklaring och psalmboken. Barnaundervisningen inleddes regelmässigt med ABC-boken för att lära läsa innantill. Därefter skulle barnen lära sig katekesens huvudstycken – en process som följde en rekommenderad undervisningsmetod. Ingen skulle påbörja inläringen av ett nytt huvudstycke med mindre än att man förutom innanläsningen och den rent mekaniska utantillkunskapen också med egna ord kunde göra reda för det lästa huvudstyckets innehåll. Eleven skulle ha ett gott begrepp om ”Salighetens Grund, Ordning och Medel”. Nedan återkommer vi till frågan om vilka läromedel och vilket undervisningsspråk som användes.

Vid sidan av dessa skolor fanns också den så kallade Skytteanska skolan. Denna grundades genom särskilda donationer av riksrådet Johan Skytte och inledde sin verksamhet 1632. Skolan blev tidigt placerad i Lycksele men från 1865 placerad i Tärnaby. Undervisning vid skolan, som vände sig till samerna, var delvis lik den vid de fasta lappskolorna men avsåg också att vara en förberedelse för blivande samiska präster och kateketer. På sätt och vis kan den Skytteanska skolan ses som en fortsättning på de tidiga försöken att erbjuda undervisning för att rekrytera samer till prästyrket och som inleddes 1619 vid Piteå skola.

1820 års undervisningsreform

I samband med Jubelfesten 1793 – till 200-årsminnet av Upsala mötes beslut 1593 – hade Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverk begärt utförliga rapporter från varje lappmarksförsamling och hade därigenom ett brett underlag för sin berättelse till Kungl. Maj:t. Tongångarna i denna berättelse var allmänt positiva. Det konstaterades att ”Undervisnings Verket [...] vunnit hugnelig framgång och tillväxt”

³ Sölve Anderzén, ”Begrepp om salighetens grund, ordning och medel”: Undervisningen i en lappmarksförsamling: Jukkasjärvi församling 1744–1820 (Uppsala 1992) s. 215–217.

och att ”Lapparna eftergiva uti Kristendomskunskapen [...] icke någon annan menighet, inom andre Lands Församlingar i Riket”. Vidare rapporterades att de fasta lappskolorna var i gott skick och lärarna berömdes för nit och redlighet. För dem som på grund av avståndet inte kunde delta i söndagens gudstjänster ordnades enklare gudstjänster – byabön – med läsning av någon postilla och under ledning av kateketen eller någon annan därtill utsedd i varje by. En anpassning av den kyrkliga verksamheten till den nomadiserande samebefolkningen hade också genomförts. Under den tiden då samerna vistades långt ifrån kyrkplatsen sammankallade prästen dem till någon särskild mötesplats uppe bland fjällen där de ”behörigen förhöres, undervisas och uppmuntras till Gudaktighet”. Det betonades också särskilt att direktionen ombesörjt översättning och tryckning av kyrkliga böcker (ABC-bok, katekes, psalmbok etc.) och verkade för att hela Bibeln skulle översättas till samiska.⁴

Mot denna bakgrund, som andas framgång, frid och ro verkar det besynnerligt att Kanslistyrelsen ett drygt tiotal år senare – under juli 1818 – lämnade förslag till Kungl. Maj:t och föreslog en total omorganisation av undervisningen i Lappmarken och att flera lappskolor skulle läggas ner. Förslaget,⁵ omfattande tjugofyra foliosidor och från vilket direkta citat nedan härrör, inleds med att konstatera att samerna till sitt livsuppehälle var helt beroende av renskötseln och att denna medförde långa flyttningar fram och tillbaka och att samerna därför inte kunde ”fästa sig vid någon ständig vistelseort”. För prästerna innebar detta att de på grund av samernas nomadiska levnadssätt inte kunde fullgöra pastoralvården för dem på sätt som utvecklats för församlingens bofasta befolkning. Kanslistyrelsen konstaterade därför att det nomadiska levnadssättet innebar att de permanenta skolinrättningarna knappast var den bästa formen för att meddela undervisning till samerna. I stället hävdade Kanslistyrelsen att man skulle kunna förvänta större nytta av ”skickeliga ambulatoriske Lärare”. Dessa kunde följa med samerna på alla flyttningsställen och barn och ungdom skulle därigenom få undervisning i ordnade former under längre tid. Dessutom betonades

⁴ *Handlingar rörande Jubel-Festen uti Upsala 1793* (Uppsala 1793) s. 223–246.

⁵ Kanslistyrelsens förslag juli 1818, angående ”Undervisnings Werkets i Lappmarkerne förbättring”, Kanslistyrelsens arkiv, vol. 121, Härnösands stift, Riksarkivet (RA).

att de ambulatoriska lärarna, med sitt föredöme, skulle ha uppbygglig verkan för de äldre. Ett annat argument som anfördes mot de fasta lappskolorna var att lärotiden, som omfattade cirka två år, var för kort. Man uppnådde inte den färdighet i innan- och utantilläsning som var önskvärd och än mindre räckte tiden till att grundlägga ett säkert "begrepp uti Salighets Lärans Hufwudgrunder".

Samtidigt hävdades att vistelsen vid skolorna innebar att eleverna fjärmades från sitt tidigare levnadssätt och att de hade svårt att återanpassa sig till det nomadiska levnadssättet efter att skolgången avslutats. I skrivelsen till Kungl. Maj:t anmärkte Kanslistyrelsen också att samerna inte hade några större kunskaper, vid en jämförelse mellan samerna på orter som hade fasta lappskolor och allmogen på orter där skolor saknades. Om verksamheten vid de fasta skolorna inte tycktes nå de eftersträlvade resultaten ansåg Kanslistyrelsen att de resultat som trots allt hade uppnåtts bland den samiska allmogen i gångna tider i huvudsak kunde "tillskrivas den ambulatoriska undervisningen inom deras Kota Lag som genom de så kallade Rese Catecheter blifwit dem meddelad". Ytterligare en orsak till de svaga kunskaperna ansåg Kanslistyrelsen låg i det faktum att det var svårt att få tag på skickliga kateketer och att dessa hade otillräckliga löner och att lönerna inte kunde höjas så länge som "Lappmarks Fonden" bar den dryga kostnaden att underhålla de fasta lappskolorna med alla de därmed sammanhängande kostnaderna för skolhus, inackordering och lärare.

Att Kanslistyrelsen förordade en total omorganisation beror i huvudsak på den information och de förslag, som kom från lappmarksförsamlingarna. Enskilda kyrkoherdar lämnade propäer för åtgärder till förbättringar. Förändringar skedde så att pastors- och skolmästar-tjänst på några platser slogs samman. Ett enskilt ärende som tycks ha haft särskild betydelse för Kanslistyrelsens intresse är de förslag som kyrkoherdarna i Vilhelmina och Åsele gjorde om lappskolans förändring. Ärendet blev aktuellt eftersom Vilhelmina blivit egen församling år 1812. Kyrkoherdarna i Vilhelmina och Åsele föreslog långtgående förändringar av Åsele lappskola och att denna skulle delas mellan de två församlingarna, skolmästar- och kyrkoherdetjänsterna förenas och att skolan främst skulle utbilda kateketer.

Ärendet bereddes av konsistorium, som i huvudsak avstyrkte för-

ändringarna. Kanslistyrelsen avslög den begärda förändringen och beslutade i enlighet med konsistoriet. Kanslirådet Carl Gustaf Kökeritz (1775–1818) var föredragande i ärendet och framförde i samband med behandlingen sina kritiska synpunkter på undervisningsanstalterna i Lappmarken. Bland annat hävdade kanslirådet Kökeritz att språkfrågan var ett stort problem eftersom skillnaden var stor mellan de samiska barnens hemspråk och det undervisningspråk som skolorna och dess lärare använde, så att mer än halva lärotiden gick innan lärare och elever förstod varandra. Inte heller lyckades skolorna förmedla den ”hyfsning” man eftersträvade och efter skoltidens slut hade eleverna svårt att återanpassa sig till nomadlivet. En förändring var därför nödvändig och Kökeritz drog upp riktlinjer för lappskolornas reformering. I huvudsak skulle undervisningen bedrivas av ambulering kateketer som fick sin utbildning hos lappmarkspastorerna och de fasta lappskolorna skulle läggas ner. Eftersom Kökeritz tyckte sig sakna tillräcklig kunskap om förhållandena i Lappmarken översändes ärendet till biskop och konsistorium för yttrande. Inför bedömningen av reformförslaget tog konsistorium hjälp av vederbörande kontraktsprostar och två i lappmarksfrågor särskilt kunniga prästmän, komminister Carl Erik Læstadius (1775–1817) i Kvikkjokk och komminister Isak Grape (1779–1855) i Burträsk.

Prostarna var i huvudsak positiva till reformen men Læstadius var mer tveksam och yrkade på lappskolornas bibehållande. Isak Grape gav hela sitt stöd åt reformen och lade fram ett fullständigt organisationsförslag. För hela Lappmarken räknade han med 28 kateketer och 8 missionärer. Konsistorium följde Grapes förslag som förmodligen ansågs ha särskild tyngd eftersom han under år 1812 på biskopens uppdrag bland annat hade visiterat Ångermanlands, Väster- och Norrbottens lappmarker (utom Föllinge). En följd blev att Grape bland lappmarksprästerna ansågs vara ”fader” till 1820 års reform. Att jag valt benämningen ”1820 års reform” är möjligen något oegentligt – den initierades under år 1818 men verkställdes först år 1820.

Det slutliga förslaget till den nya organisationen modifierades så att bland annat antalet missionärer halverades. Det innebar att de fasta lappskolorna i Jukkasjärvi, Arjeplog, Föllinge och Åsele lades ner. Den nya organisationen omfattade fyra missionärer som skulle ansvara var-

dera för Pite, Jokkmokk, Gällivare och Torne lappmarker och totalt 27 ambulerande kateketer. Pastor i församlingarna skulle mot ersättning ansvara för att utbilda kateketerna. Dessa skulle i första hand väljas bland de ”mest ansedda FjällLappar, med nogaste urskiljning”. Kateketerna skulle kunna samiska och dessutom krävdes kunskap i det finska språket för kateketerna i Torne lappmark. Kateketens uppgift var att följa samerna och undervisa barnen så att de rätt fattade vad de läste och att ”Föräldrar, äldre Barn och Husfolk deraf väckas till en utwidgad känsla af Christendomens Sanningar och lärogrunder samt däraf följande Samfundsplickter”. En viktig skillnad mot tidigare kateketers villkor var att lönevillkoren förstärktes så att de inte skulle belasta ekonomin i de hem där undervisning var förlagd.

I och med den nya reformen och då missionärsbefattningarna besattes tillkom på sätt och vis ett helt nytt inslag i den kyrkliga undervisningen i Lappmarken. Visserligen hade det funnits lappmarksmissionärer tidigare, till exempel under 1740-talet, men dessa hade endast verkat under kortare tid och med speciella uppdrag att visitera och undersöka. Bland dessa märks särskilt Pehr Högström (1714–1784) och Petrus Holmbom (1705–1763). Missionärerna enligt den nya reformen var en rent prästerlig tjänst och de skulle under pastors inseende resa bland samerna, besöka dem och undervisa dem. Under den tid av året då menföre lade hinder i vägen hade de tillfälle att besöka fastboende och gå dem tillhanda med undervisning. Missionären hade också till uppgift att inspektera de ambulerande kateketerna, och skulle även kunna ge dem pedagogiska anvisningar om så fordrades.

Kritiken mot nyttan med resekateketer och missionärer

Det visade sig vara svårt att rekrytera lämpliga kateketer vilket framgår med stor tydlighet av visitations- och ämbetsberättelserna för de enskilda lappmarksförsamlingarna under tiden då undervisningsreformen skulle verkställas. Avsikten var att kateketerna i huvudsak skulle rekryteras bland samerna, men redan vid inledningen visade det sig vara svårt att intressera unga samiska män för uppgiften. Till exempel de första fyra kateketeleverna som fick undervisning av kyrkoherden i

Jukkasjärvi församling var alla nybyggarsöner.⁶ Ytterligare en svårighet vid reformens införande var att hinna med kateketernas undervisning. Efter erhållen undervisning skulle de examineras, till exempel av prosten i samband med visitation i församlingen, innan de kunde tillträda sina uppdrag. Källmaterialet visar på betydande tidsutdräkt i många församlingar innan kateketerna påbörjade arbetet och därefter följer mängder med klagomål på att kateketerna inte fullgör sina uppgifter till belåtenhet. Från kateketernas sida klagades över att lappkåtorna inte var någon lämplig skollocal och att många av samerna var helt likgiltiga inför undervisningen. Exempelen kan göras många, men genomgående är att den ambulerande kateketverksamheten var svår att genomföra och ibland resulterade i att kateketen skaffade någon lokal på kyrkplatsen eller vid något nybygge där han samlade sina lever till undervisningen.⁷ I några fall där kateketen också var renskötare visade det sig vara svårt att förena kateketens och renskötarens uppgifter.⁸

Inrättandet av missionärstjänsterna var ju den stora skillnaden jämfört med de tidigare undervisningsanstalterna i Lappmarken. Avsikten var att missionären liksom kateketen skulle vara ambulerande. Han skulle besöka de platser där kateketerna meddelat undervisning och så att säga inspektera deras arbete. Dessutom hade missionären också till uppgift att verka som barnalärare hos samerna på deras vistelseorter. Det visades sig snart att missionärernas uppgift, så som den föreskrevs i undervisningsreformen, var svår att genomföra. Till exempel fick Pite lappmarks förste missionär Carl Johan Fjellström (1783–1853) utstå stark kritik för att han alltför sällan besökte samerna på deras vistelseorter.⁹ Fjellström lät oftast inskränka sina möten med dem till de tillfällen då de passerade hans hemort under sina flyttningar. Handlingar ingående i kyrkoarkiven för berörd tid (1822–1823) innehåller bland annat en längre skrivelse där kyrkoherden i Arjeplog anför kritik mot missionären Fjellström men också Fjellströms förklaring till kritiken

6 Wilhelm Tawe, *Jukkasjärvi kyrkas och bygd 350 år: 1607/8–1958* (Jukkasjärvi 1958) s. 156–158.

7 Erik Nordberg, *Arjeplogs lappskola: Anteckningar* (Stockholm 1955) s. 199–210.

8 Nils Eriksson, *Sameskolor inom Åsele Lappmark*; utg. Av Sten Henrysson (Umeå 1992) s. 67–70.

9 Nordberg (1955) s. 190–191.

mot honom. Av dessa skrifter blir det uppenbart att det var svårt att genomföra undervisningsreformen som den var tänkt. Den enda tid på året när samerna vistades någon längre tid på en och samma ort var under oktober och om vinterbetet för renarna var bra också under februari–april. Resten av året var samerna på flyttning och vistades högst ett par veckor på ett och samma ställe. Fjellström anförde också att samernas inställning till besök från honom var den, att då de vistades i sina hemvisten var de upptagna av fiske eller vården av renhjorden, och att de inte kunde ta emot hans besök eller hade tid för någon undervisning och några kåtaförhör.

Man kan skönja att det förelåg en konflikt mellan intentionerna i undervisningsreformen och de praktiska förutsättningarna för kateketers och missionärens arbete. Att så var fallet kan anses bestyrkt av anteckningarna vid de visitationer som hölls av den tillförordnade generalvisitatorn Zacharias Grape (1785–1847) för Väster- och Norrbottens lappmarker 1823, 1826, 1829 och 1832. Bland dem som upprätthöll missionärstjänsten i Pite lappmark återfinns de två namnkunniga bröderna Lars Levi och Petrus Læstadius. Lars Levi Læstadius (1800–1861), som tillträdde missionärstjänsten 1825, omnämns med berömmande ordalag i protokollet från visitationen 1826 för att han ”som lika med visitator insett att kateketundervisningen med större nytta skulle fortgå om den meddelades uti för ändamålet inrättade scholstugor”. Han hade förmått de samiska föräldrarna att kosthålla sina barn vid skolstugan i Arjeplog för att där undervisas av kateketen, en åtgärd som egentligen var direkt motsatt undervisningsreformens intentioner att undervisningen skulle vara kostnadsfri för samerna och att de samiska barnen skulle undervisas i sin hemmiljö och inte tvingas skilja sig från det nomadiska levnadssättet. Under de följande åren blev det allt vanligare att kateketer samlade eleverna vid någon skolstuga, vilket kan ses som en praktisk lösning då förutsättningarna för den ambulerande kateketsverksamheten var dåliga. Det betonades att en längre och sammanhållen undervisningstid för eleverna gav bättre resultat.

Petrus Læstadius (1802–1841) efterträdde sin äldre bror som missionär i Lappmarken och blev den som kom att betyda mest för en genomgripande förändring av undervisningen i Lappmarken. Hans

verksamhet som missionär, visitator och skolreformator är ingående redovisad av Arne Nordberg (1902–1982). Petrus Læstadius drev tesen ”att lappskolan var värd att återkomma, reformerad”.¹⁰ Förutom sysslan som missionär var Petrus Læstadius också generalvisitator för Lappmarken under åren 1833–1835.

Missnöjet med 1820 års reform nådde Kanslistyrelsen som år 1825 begärde domkapitlets i Härnösand yttrande om förhållandena. Domkapitel infortrade därför yttranden dels från de som tjänstgjort som visitatorer i Lappmarken och dels från länsstyrelserna. Spännvidden var stor mellan de förslag till lösningar som inkom. Länsstyrelsen i Västerbotten föreslog nedläggning av de kvarvarande lappskolorna och indragning av den ambulerande kateketverksamheten. I stället borde fler kapell anläggas ”längre upp i fjällen: på så sätt skulle både Lappmarkens odling göra framsteg och lappallmogens undervisning kunna ombesörjas billigare än hittills”. Zacharias Grape, med flera års erfarenhet av sysslan som visitator i Lappmarken, förordade att skolstugor skulle inrättas på kyrkplatserna. Undervisningen skulle pågå under fyra månader och även kunna fungera som en förberedelse för fortsatta studier vid de lappskolor som fanns kvar och skulle bevaras. Kateketerna skulle, förutom att ansvara för undervisningen vid skolstugorna, också resa omkring och kontrollera att eleverna behöll sina kunskaper och vidareförkovrade sig i hemmen. Isak Grape, som kan sägas vara en av de främsta tillskyndarna av 1820 års reform, accepterade under vissa villkor att skolstugor inrättades men betonade fördelarna med de ambulerande kateketerna.

Domkapitlet fastnade för Zacharias Grapes förslag och tillstyrkte år 1827 hos Kanslistyrelsen att förslaget skulle genomföras. Kanslirådet Gustaf Adolph Bruncrona (1778–1855), som också fastnat för Zacharias Grapes förslag, var dock tveksam på vissa punkter och år 1830 lät han ärendet gå på återremiss till domkapitlet. Domkapitlet i sin tur valde att begära in yttranden från pastorerna i lappmarksförsamlingarna. Emellertid är det är vid den här punkten i handläggningen som ärendet tar en ny riktning genom Petrus Læstadius. Denne hade under våren 1831 haft tillfälle att läsa igenom de yttranden som inkommit till dom-

¹⁰ Arne Nordberg, *Petrus Læstadius: Upplysare och upprorsman* (Luleå 1974) s. 109–203.

kapitlet i Härnösand. Han konstaterade att domkapitlets remiss gått till "tillfälliga pastors-vikarier, människor utan både kunskap och erfarenhet" och ensam bland lappmarkspastorerna hade hans broder Lars Levi blivit förbigången. Förgäves väntade han på att domkapitlet officiellt skulle begära in synpunkter från missionärerna och honom själv i synnerhet. Så blev inte fallet och Petrus tog därför saken i egna händer och sände in sitt betänkande till domkapitlet den 21 oktober 1831 men valde också att "för säkerhets skull" också sända det direkt till Kanslistyrelsen och då adresserat till dess sekreterare Johan Gustaf Liljegren (1791–1837). Kanslistyrelsen agerade snabbt och begärde bland annat yttrande från Lars Levi Læstadius, vilken den 26 april 1832 avgav ett förslag till "Reorganisation av Undervisningsverket i Lappmarken". I detta föreslogs bland annat skolstugors inrättande med en kateket som ansvarig lärare och alla "skattdragande [- - -] böra sjelve kosthålla sina barn vid Skolstugan", att skolterminerna skulle bestämmas av "pastor i samråd med församlingens äldste" och att man skulle söka den "för Lappen lämpligaste tiden".¹¹

I sin inlaga till Kanslistyrelsen och domkapitlet hade Petrus Læstadius också tagit upp frågan om att utse en generalvisitator för Lappmarken. Efter att ha kritiserat tidigare visitatorer och delvis ifrågasatt deras kompetens föreslog Petrus Læstadius sig själv till uppdraget. Kanslistyrelsen lämnade den 11 december 1832 Petrus Læstadius uppdraget att under tre år vara generalvisitator i Lappmarken. Vid mitten av år 1835 lämnade Petrus sitt "Förslag till reglemente för Ecclesiastikverket i Lappmarken". Han hade då genomrest hela Lappmarken, "till en sammanräknad sträcka af 900 mil [- - -] i åtskilliga riktningar [- - -] och uppmärksamt gifvit akt på allt".¹²

Förslaget omfattar fasta lappskolor med var sitt fastställda skoldistrikt. Skolan skulle vara inrättad i flera avdelningar – kurser. Den första kursen skulle omfatta "redlig innanläsning, samt Christendoms-kunskapens grundlinier". I den andra kursen tillkom skrivning och räkning – "och innehåller Lapp-Schola således tvenne afdelningar, en lägre eller Pedagogi afdelning och en högra Apologist afdelning". Dess-

¹¹ Lars Levi Læstadius förslag till "Reorganisation av Undervisningsverket i Lappmarken", 26 april 1832, Kanslistyrelsens arkiv, vol. 121, Härnösands stift, Riksarkivet (RA).

¹² Eriksson (1992) s. 105–110.

utom skulle också om möjligt en tredje avdelning kunna inrättas – en lärdomsavdelning med främsta uppgift att förbereda för vidare studier. Lärotiden skulle omfatta minst 30 veckor om året. Föräldrar skulle själva ansvara för kosthållning och husrum vid skolan, men det skulle finnas gratisplatser – högst sex vid varje skola – tillgängliga för dem som det behövde. I mån av utrymme skulle också fastboendes barn kunna beredas plats. En viktig del av förslaget var den roll som skolmästarna tilldelades. De skulle ha det fulla ansvaret för sitt skoldistrikt och skolmästarens roll ändrades i förhållande till församlingens pastor som tidigare varit inspektor över skolorna. I den mån kateketer fanns anställda skulle dessa ställas under skolmästarens tillsyn. Petrus Læstadius hade förväntat sig att reformförslaget skulle kunna genomföras snabbt, men ärendets avgörande drog ut på tiden. Det gick på remiss till flera instanser och avgjordes inte förrän den 14 april 1846. Då hade flera förändringar vidtagits i Petrus Læstadius förslag och denne var avliden sedan den 6 augusti 1841. Säkert är det så att de av Petrus Læstadius publicerade ”Journalerna” över missionsresorna åren 1828–1832 hade betydelse för utformningen av det nya reglementet. Detta i och med att de faktiska förhållandena i lappmarkerna hade blivit tillgängliga för en bredare läsekrets och fick utgöra en bred bakgrundsbild av förhållandena i Lappmarken vid de diskussioner som ledde fram till det slutgiltiga skolförslaget.¹³

1846 års sameskolreform

De yttre förutsättningarna för folkundervisningen i hela svenska riket hade väsentligt förändrats när det nya reglementet fick sin slutliga utformning.¹⁴ Genom folkskolestadgan 1842 åvilade det socknarna att inrätta skolor som fram till 1862 års kommunalreform styrdes av sockenstämmorna. Folkskolan infördes med en dispenstid på fem år, vilket skulle ge socknarna en möjlighet att bygga skolhus och anskaffa

¹³ Petrus Læstadius, *Journal af Petrus Læstadius för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken* (Stockholm 1831); Petrus Læstadius, *Prospectus: Fortsättningen af journalen öfver missionsresor i Lappmarken, innefattande åren 1828–1832* (Stockholm 1833).

¹⁴ Svensk Författnings-Samling 1846, N:o 23, *Kongl. Maj:ts Nådiga Reglemente, för Ecclesiastik-Werket i Lappmarken* (Stockholm 1846).

lärare. Men processen tog längre tid i lappmarkerna och särskilt i de nordliga delarna där tidsutdräkten ofta blev över tio år.

Detta medförde att de delar av det nya reglementet, som förutsatte en fungerande folkskola i socknen, inte kunde genomföras på orter där folkskolan ännu inte var inrättad. Bland de förslag som ledde fram till det nya reglementet fanns önskemålet att återupprätta lappskolan i Arjeplog. Det nya reglementet fastställde att det skulle finnas tre skolor förutom den Skytteanska skolan i Lycksele: lappskolorna i Gällivare och Jokkmokk, som undgick indragning vid 1820 års reform, samt ytterligare en fast skola i Arjeplog. Vid dessa skolor skulle ”Barn- undervisningen i de församlingar inom Lappmarken, i hvilka Lappska språket är rådande, besörjas på detta språk”.

I övriga delarna av Lappmarken där svenska språket var mer allmänt skulle samernas barn inackorderas hos fastboende ”wälkända och pålitliga hemmans- eller nybygges-innehavare, helst i den socken, hwartill barnen höra”. Där skulle de ”åtnjuta christelig uppfostran och omvårdnad samt öfwas i nyttigt arbete”. Och undervisas på svenska språket i ortens skola tillsammans med de övriga barnen. När det gäller de två nordligaste socknarna i den svenska Lappmarken – Karesuando och Jukkasjärvi socken – föreskrev reglementet att samernas barn på liknande sätt skulle inackorderas och undervisas på finska språket i socknens allmänna skola. Ett visst anslag av allmänna medel beviljades för inackorderingen och till ett visst antal elever för varje socken.

När det gäller lappskolorna hade de sina bestämda distrikt och var avsedda att ta emot de samers barn som bodde i distriktet. Skolorna var öppna endast för barn till samiska föräldrar. I undantagsfall kunde andra barn tas emot vid skolorna om ”districtets egna barn icke derigenom kommer att lida”. Det var barnens föräldrar som skulle ansvara för kostnaderna för ”husrum och kosthållning”. Vissa anslag beviljades för att också kunna ta emot barn vars föräldrar var fattiga och för den skull inte med egna medel kunde låta barnen vistas vid skolan. Beroende på distriktets folkmängd beslutade biskop och domkapitlet om antalet av sådana friplatser. Därefter var det kyrkoherdens ansvar att utvälja barn till dessa. Friplatser skulle i allmänhet inte beviljas för barn där det bedömdes att föräldrarna själva kunde undervisa barnen.

Lappskolan hade två avdelningar. Den lägre avdelningen medde-

lade kunskaper i innanläsning och kristendomskunskap till den grad att barnen var beredda att börja nattvardsundervisningen. Dessutom skulle barnen övas i skrivning och räkning. I den högre avdelningen skulle eleverna beredas undervisning till full färdighet i svenska och samiska språkens ”innanläsning, rätt- och wälskrifning”, katekes och biblisk historia; dessutom geografi, historia, naturlära och räkning ”till och med sammansatt regula de tri uti hela och brutna tal, allmänna begreppen af geometri och linearritning”. Vid den lägre avdelningen var undervisningstiden två år och vid den högre avdelningen ytterligare ett eller två år. Lärotiden fördelades i två terminer årligen med tre månaders ferie och barnen skulle ha uppnått tio år vid antagandet till skolan. Skolmästaren hade ansvar för all ungdom i distriktet och ”underwisingswerket i hwarje skoldistrict” stod under skolmästarens ”wård och ansvar”. Skolmästaren kunde också anlita ”tjenliga biträden, hwilkas antagande, entledigande och aflönande allena af Skolmästaren beror”.

1846 års reglemente var indelat i tre kapitel och lämnade föreskrifter för all kyrklig verksamhet i Lappmarken. Det första kapitlet reglerade undervisningsverket och i det andra kapitlet som bar överskriften ”Om Kyrkan och Församlingen”, lämnades utförliga anvisningar om den allmänna gudstjänsten, kyrkhelger, husförhör, nattvardsbarnens undervisning, kyrkotukt etcetera. Det avslutande tredje kapitlet reglerade tjänster och befattningar vid skolorna och församlingarna samt skolornas och de kyrkliga boställes ekonomiska angelägenheter.

För att kunna utöva tillsyn och tillse att 1846 års reglemente verkställdes i hela Lappmarken delades den i två distrikt. På förslag från kyrkoherdarna utsåg domkapitlet en av dem till visitator för norra respektive södra lappmarksdistriktet. Den norra Lappmarken omfattade området från och med Pite lappmark och norrut. Visitator valdes för en sexårsperiod.

Utackordering – utpensionering av samiska barn

Under förarbetet till 1846 års reglemente gavs lappmarksprästerna tillfälle att yttra sig över det av Kanslistyrelsen godtagna kanslirådet Bruncronas förslag (1830) och som Kanslistyrelsen låtit återgå till dom-

kapitlet för yttrande. Förslaget innehöll bland annat ett starkt understrykande av statens skyldighet att vårda sig om det samiska folkets undervisning och betonade att täta ombyten av undervisningsmetoder snarare måste skada än gagna hela saken. Bruncrona anslöt sig till ett av Grapes förslag att låta kateketerna årligen tjänstgöra fyra månader vid fasta skolstugor och att under sex månader bedriva ambulatorisk undervisning och att man till skolorna endast skulle anta sådana elever som fått förberedande undervisning av kateketerna. Vidare hade Bruncrona förordat att man på försök skulle införa den så kallade växelundervisningsmetoden.

Bland yttrandena från lappmarksprästerna återfinns ett från kyrkoherden Olof Lindahl i Åsele som väckte förslaget att man i stället för att sätta samiska barn i skola skulle de utackorderas hos nybyggare. Där skulle barnen underhållas i två år och inhämta kristendomskunskap. Lindahl hade två argument för förslaget, dels ett ekonomiskt, att det var billigare att underhålla de samiska barnen hos nybyggare än att hålla dem vid en skola, dels att nybyggarnas hem var väl rustade att meddela nödvändig kunskap eftersom kunskapsförhören visade att nybyggarnas barn som undervisats i hemmen inte på något sätt var underlägsna de samiska barn som gått i skola. I sitt förslag 1831 tog Petrus Læstadius fasta på Lindahls idéer om utackordering/utpensionering, och utvidgade det att sträcka sig över betydligt längre tid och under alla skolåren. Redan innan 1846 års reglemente gavs hade domkapitlet i Härnösand frågat kyrkoherdarna i lappmarkspastoraten angående befolkningen – bland annat hur många ungdomar respektive barn under 15 år det fanns i varje församling – för att beräkna hur många barn som skulle utpensioneras i varje socken. Enligt kostnadsberäkningar för ecklesiastikverket i Lappmarken visade det sig att endast ett fåtal barn (mindre än tio procent av hela antalet barn) i socknen skulle kunna beredas plats i nybyggarnas hem. Till en fastställd ersättning av 20 riksdaler banco per barn skulle till exempel åtta barn utpensioneras i Åsele lappmark och nio i vardera Jukkasjärvi och Karesuando socknar.

Över hela Lappmarken bedömdes den ekonomiska ersättningen vara alldeles för låg och innebar en stor svårighet att få nybyggarfamiljer att ta emot samiska barn. I Vilhelmina och Fredrika förbehöll sig de familjer som tagit emot barn att behålla dem någon längre tid ”emot

det utlovade arfwodet, på samma sätt ungefärligen, som händelsen lärar wara, när Barnhusbarn till uppfostran utlämnas och antages samt fosterhjälpen i flera år utbetalas”.¹⁵ I de nordliga lappmarkerna var förhållandet detsamma när det gällde uppfattningarna om ersättningens storlek. Församlingarnas kyrkoherdar lyckades inte få några husbönder att ta emot samernas barn, vilket innebar att prosten Lars Levi Læstadius som hade uppdraget som visitator för norra lappmarksdistriktet sökte andra lösningar för att samiska barn skulle beredas undervisning. Detta gällde då Jukkasjärvi och Karesuando socknar där anslag till utpensionering beviljades för nio barn från vardera socken. För samiska barn i de övriga församlingarna i det norra distriktet var de fasta skolorna i Arjeplog, Jokkmokk och Gällivare tillgängliga.

Torne lappmarks ambulatoriska missionsskolor

Hösten 1843 utsågs Lars Levi Læstadius till generalvisitator och skulle på biskopens uppdrag visitera stiftets skolor och församlingar inom hela Lappmarken. Visitationen tog sin början i Föllinge lappmark i norra Jämtland vid jultid 1843 och avslutades i Jukkasjärvi församling/Vittangi i mars 1844. Under denna visitationsresa kom Læstadius också i kontakt med de missionsskolor och barnhem som Svenska Missions-sällskapet sedan 1839 bedrivit i Lappmarken. Læstadius insåg värdet av dessa skolor som beredde plats för ett betydligt större antal barn än övriga undervisningsinsatser i Lappmarken. Han föreslog även att Svenska Missions-sällskapet skulle få disponera de ”medel af Ecclesiastikfonden, som nu förspills förgäfwes på odugliga catecheter och missionärer”.¹⁶ Læstadius försökte även intressera missionssällskapet att utöka sin verksamhet norr om Pite lappmark, något som emellertid missionssällskapet avstod från beroende av olika skäl, bland annat skulle lärarna ha kunskap i nordsamiska och finska språket. Detta skulle innebära en ny situation som krävde omfattande och tidskrävande studier för att utbilda lärarna vid missionssällskapets skolor som förutom svenska endast hade kännedom om sydsamiska.

¹⁵ Eriksson (1992) s. 129–130.

¹⁶ Lars Levi Læstadius den 10 maj 1844, Svenska Missions-sällskapets arkiv, Protokoll 1849–1852, s. 2091–2094, Kungliga Biblioteket (KB), Stockholm.

Læstadius valde därför en egen lösning av utpensioneringen. Han begärde att få disponera det årliga anslaget för utpensionering till, som han kallade det, ”Torne lappmarks missionsskola”.¹⁷ Dessa skolor var i drift under de två sexårsperioder som Læstadius var visitator för det norra lappmarksdistriktet. Skolorna var ambulerande på så sätt att eleverna följde med skolan då den flyttade från ort till ort, vilket man valde att göra eftersom det innebar en belastning för en ort när skolan var förlagd dit. På så sätt kom skolorna, under de cirka tolv år de verkade, att vara förlagda till ett femtiotal olika platser i Torne lappmark. Under de första verksamhetsåren hölls skolan under flera månader på en och samma plats och barnen var inackorderade hos nybyggarfamiljer, men efter några år var det vanligare att man endast stannade några veckor på varje plats. Tillsammans med dessa skolor följde, från starten i Lainio 1848, också den religiösa väckelse som berörde såväl skoleleverna som husfolk och tillresande i de byar där skolan verkade. Efter att de utsända skollärarna undervisat skolbarnen under dagen samlades byns folk i den tillfälliga skollokalen under kvällarna till gudstjänster. Læstadius närde en önskan att ”Torne lappmarks missionsskola” skulle kunna inlemmas i Svenska Missionssällskapets verksamhet för att säkerställa dess fortbestånd, något som inte blev fallet. Förutom nio samiska barn från vardera Karesuando och Jukkasjärvi socknar tog skolorna emot barn vars målsmän svarade för deras kost och logi. Dessutom, alltefter-som den religiösa väckelsen spreds, uppmanades ”de väckta” att bidra till skolans kostnader, så att frielever kunde tas emot. Antalet barn vid skolan kunde därför uppgå till inemot ett femtiotal årligen.

Svenska Missionssällskapets barnaskolor

I de stadgar som antogs när Svenska Missionssällskapet bildades år 1835 fanns inskrivet, som en av sällskapets uppgifter, att stödja och bereda någon ”förberedd Svensk yngling” till tjänst som ”Missionär eller Catechet i Lappmarken”.¹⁸ Sällskapet hade ett särskilt intresse för

17 Sölve Anderzén, ”De læstadianska missionsskolorna 1848–1862”, i Daniel Lindmark (red.), *Väckelse i gränsland: Ur læstadianismens tidigaste historia* (Umeå 2012) s. 36–45.

18 Bengt Sundkler, *Svenska missionsällskapet 1835–1876: Missionstankens genombrott och tidigare historia i Sverige* (Uppsala 1937) s. 551.

mission i Lappmarken och tog tidigt kontakt med biskopen i Härnösand som föreslog sällskapet att anlägga fasta skolor. Biskopen förmedlade kontakt med pastorn i Lycksele där de blivande kateketerna fick sin första språkträning i samiska. I januari 1839 utfärdade domkapitlet i Härnösand ”konstitutorial”¹⁹ för de tre första kateketerna. De tre första skolorna öppnades år 1839 i Lycksele lappmark – Knaftens och Mårdsele skola i Lycksele samt Bastuträsk i Stensele socken. Redan vid inledningen tog man emot totalt 54 barn vid dessa skolor, vilket var ett betydande antal jämfört med det vanliga antalet vid de fasta lappskolorna som i regel var begränsat till sex barn per skola. Efter drygt fem år hade antalet skolor utökats till sju. Det sammanlagda antalet barn som undervisades vid sällskapets skolor fram till och med år 1846 uppgick till 604 barn, varav 370 var samiska och 234 nybyggarbarn.²⁰ Undervisningstiden var i allmänhet två år och omfattade innanläsning, katekeskunskap och psalmskunskap. Missionssällskapets verksamhet var främst lokaliserad till lappmarkerna söder om Pite lappmark. År 1860 hade sällskapet 5 skolor i verksamhet: Laxsjö i Jämtlands län, Gavsele i Åsele lappmark, Tannsele (flickskola) och Bastuträsk i Ume lappmark samt Glommersträsk i Pite lappmark. Först år 1861 öppnades en skola i de nordligare lappmarkerna då en skola placerades i Vajkejaur i Lule lappmark. År 1869 flyttades denna skola till Mattisudden (Jokkmokk).

Kritik mot 1846 års reglemente

1846 års reglemente avskaffade i princip den tidigare allmänt förekommande kateketundervisningen i lappmarksförsamlingarna, vilket blev särskilt kännbart i de församlingar där de tidigare fasta lappskolorna hade lagts ned i samband med 1820 års reform (Åsele, Föllinge, Arjeplog och Jukkasjärvi). I och med 1846 års reglemente återupprättades skolan i Arjeplog, men i de sydliga lappmarkerna ”hwarest Swenska

¹⁹ Detta innebär att domkapitlet på ett tydligt sätt markerade ett godkännande av missionssällskapets arbete. Konstitutorial är ett dokument varigenom en offentlig myndighet utnämner någon till innehavare av viss befattning i statens tjänst på sådana villkor att han åter kan skiljas från befattningen på administrativ väg och är inte detsamma som ”fullmakt” eller ”förordnande”.

²⁰ Sundkler (1937) s. 163–173.

språket allmännare begagnas” innebar den nya reformen att den undervisning som erbjöds samernas barn var genom inackordering hos de fastboende eller vid de av Svenska Missionssällskapet inrättade skolor och barnhem i Gafsele (Åsele socken) och Bäsksle (Vilhelmina socken). Skolorna i Gafsele och Bäsksle tog årligen emot ett 40-tal elever och åtnjöt tydligen stort förtroende bland samerna som gärna sände sina barn till dessa skolor. Inackordering som undervisningsform hade ingen framgång och upphörde efter relativt kort tid.

En av kritikerna av 1846 års reglemente var kyrkoherden i Jokkmokk Johan Læstadius (1815–1895), visitator i norra Lappmarken sedan 1865 och folkskoleinspektör under åren 1869–1881. I skrivelse till domkapitlet 1873 avgav han berättelse över visitationerna inom Norrbotten och framförde flera kritiska synpunkter. Det första påpekandet gällde oviljan hos samerna att på egen bekostnad underhålla sina barn vid skolan, vilket reglementet föreskrev, och att ”exekutiva åtgärder för att tvinga dem dertill” skulle uppfattas som ett ”olideligt förtryck och dessutom menligt inverka på deras ekonomiska bestånd”. Detta innebar att eleverna vid de fasta skolorna i huvudsak var de så kallade frieleverna, vilket fick till följd att undervisningen inte kunde drivas högre än vad som i reglementet angavs som minimum. Ett andra påpekande gällde lärarfrågan. Reglementet föreskrev att endast präster skall vara skolmästare, men församlingspräster hann inte sköta skolorna utan anställde biträden ”som näppeligen besitta erforderlig underbyggnad och skicklighet i skolans lägre afdelning, långt mindre i en högre afdelning”. Johan Læstadius föreslog att lärarfrågan skulle lösas genom att ”competens till skolmästarbefattningen i Lappmarken tillerkändes behörigen examinerade och i Lappska språket kunniga folkskollärare”. Ett tredje påpekande gällde på sätt och vis ett återupprättande av kateketverksamheten, där han föreslog att de biträden vid skolan, som reglementet medger, också skulle ”tidtals kunna användas som resekateketer”.

Johan Læstadius förslag, som till största del också fick stöd av visitatorn i de södra lappmarkerna, kyrkoherden i Vilhelmina Olof Lindahl jr (1811–1898), innebar inledningen av ett omfattande remiss- och förslagsförfarande mellan länsstyrelserna, domkapitel och Kungl. Maj:t. De många kritiska yttrandena (biskop Lars Landgren avgav ett enskilt

yttrande) till trots utfärdade Kungl. Maj:t den 11 september 1877 en kungörelse om vissa ändringar i 1846 års reglemente. En viktig förändring var att de fasta skolorna öppnades också för ”svenska barn” under förutsättning att det inte var till hinder för de ”lappska barnen” och att ingen ”särskild utgift tillskyndas Ecklesiastikverket”. När det gällde språkfrågan fastslogs att undervisningen skulle ske ”på lappska språket och i den mån barnen lära sig att förstå svenska, jämväl på sistnämnda språk”. När det gällde inackorderingen bibehölls denna med tillägget att de inackorderade samiska barnen ”på enahanda sätt som öfriga barn inom socknen, undervisas i socknens allmänna skolor”. När det gällde frågan om kateketer så angav kungörelsen att kateketer tillsätts av domkapitlet efter vederbörande skolråds hörande för de barn som inte kan meddelas undervisning i ”lapp- eller folkskola”.²¹

Bland Johan Læstadius företrädare som visitorator i lappmarker fanns hans farbror Lars Levi Læstadius som framfört kritiska synpunkter i samband med sina visitationer. Detta föranledde domkapitlet att begära in särskilt yttrande från visitorator i ärendet. Yttrandet som avgavs den 26 oktober 1852 fick särskild spridning eftersom Lars Levi Læstadius valde att också låta publicera det i länets tidning Norrbottens-Posten.²² I yttrandet uppehöll sig denne för det första vid att lärarna vid de så kallade kronskolorna (närmast de fasta skolor för vilka ecklesiastikverket hade det fulla ansvaret) hade sin läraruppgift ”mera som en födkrok än som ett samwets åliggande”. För det andra påpekade han att själva ”underwisingns methoden borde förändras, såwida den tröttande utanläsningen, hwilken för Läraren är den beqwämaste, hos Barnen wäcker afsmak för boken och lemna förstånd och hjerta tomt”. Därefter prövade Lars Levi Læstadius vilka orsaker som kan ligga bakom de svaga resultaten av de undervisningsinsatser som gjorts. Han konstaterade att flera metoder har använts – ”ambulatoriska missionär och Catecheter som ock fasta skolor” – utan att man nått ”någon synbar förändring i folkets råa seder icke heller förmått tillwinna sig allmogens förtroende”. Felet – eller orsaken till misslyckandet – låg egentligen

²¹ Eriksson (1992) s. 195–199.

²² Förslag till ändring i Lapmarkens Skolreglering, Pajala och Kengis 26 oktober 1852, L.L. Læstadius. Insändt till *Norrbottens-Posten* 1853:1 (den 8 jan.); 1853:2 (den 15 jan.) och 1853:4 (den 29 jan.).

inte i själva ”underwisnings anstalterna, icke heller uti underwisnings-
 methoden allena”, hävdade han, utan ”torde förnämligast sökas i de
 mindre förmånligt witsordade personligheter, som skola handhafva
 det ansvarsfulla Lärare kallet”. För det tredje diskuterade han möjlig-
 heterna att förena kronskolorna med de kommande folkskolorna ur
 ett ekonomiskt perspektiv. Han påpekade den svårighet det innebar
 att de ”fattiga Nybyggarena” ensamma skulle stå för kostnaderna för
 folkskolan eftersom ”Lappallmogen icke lärer kunna med något sken
 af rättwisa åläggas, att deltaga uti Folkskolans kostnader”.

Det kom att dröja femtio år innan 1846 års reglemente ersattes av
 ett nytt reglemente (1896). Under denna tid hade folkskoleväsendet
 genomgått en avsevärd utveckling också inom lappmarkerna. Här är
 inte platsen att närmare redovisa 1896 års reglemente. Här skall endast
 nämnas att de tidigare komplexa förhållandena och svårigheterna att
 hitta en undervisningsmodell, som kunde tillämpas i hela Lappmarken,
 fortsatt var för handen. Detta blir särskilt tydligt i den nya stadgans
 § 15 som ger tre alternativa lösningar – ”undervisningen för lappska
 allmogens barn besörjes antingen i lappfolkskolor, eller i kateketskolor
 eller i allmänna folkskolor”.

Undervisningsspråk – samiska, finska, svenska

Den vidsträckta svenska Lappmarken, med början i söder i höjd med
 landskapet Härjedalen och sedan norrut så långt som rikets gränser
 sträcker sig, har ibland behandlats och ansetts som ett enhetligt område
 med *ett* språk, det samiska. Detta är dock ett felaktigt antagande. Vid
 en grov indelning av de samiska språken kan man urskilja åtminstone
 tre skilda samiska språk – sydsamiska, centralsamiska (ume-, pite- och
 lulesamiska) och nordsamiska.

Ovan under rubriken ”Lappmarksdirektionen – verksamheten i
 Lappmarken ett, riksintresse” betonades den betydelse Kungl. Maj:ts
 beslut 1739, att tillsätta en särskild direktion över ecklesiastikverket
 i Lappmarken, hade. De två första av de fem satserna som beskrev
 direktionens uppdrag berörde språkfrågor. Direktionen hade till upp-
 gift att ombesörja att bibel och andra kyrkliga böcker översattes till
 samiska och att åtgärder vidtogs för att präster och lärare skulle lära sig

det samiska språket. Bland de första åtgärder som direktionen vidtog var att år 1743 uppdra åt domkapitlet i Härnösand att sammankalla en språkkonferens, med representanter från de olika samiska språkområdena, för att reglera det samiska språket. Avsikten var ett skapa ett samiskt ”medelspråk”. Två konferenser hölls, den första i Lycksele under oktober 1743 och den andra i Umeå under april och maj 1744. Efter att konferenserna fastställt ortografiska, grammatiska och lexikala principer vidtog språkgranskning och revision av de översättningsförslag av kyrkliga böcker (ABC-bok, katekes och psalmbok) som förelåg. Resultatet av språkkonferenserna blev ett språk vars kärna låg hos dialekterna i den nordliga delen av Ume lappmark (närmast Sorsele) och möjligen också den södra delen av Pite lappmark. Ordförandet var huvudsakligen gemensamt för alla dialekter i Lule, Pite och Ume lappmarker. Nästan ingen hänsyn togs till nordsamiska. Det kan konstateras att det sydsamiska bokspråket blev ett typiskt skriftspråk, i praktiken talat av ingen, men ändå förstått av ett större antal än de som kunnat förstå vart och ett av de tidigare tryckta samiska alstren.

När det gäller kunskap om de kyrkliga böcker, som använts i Lappmarken under tiden fram till cirka 1850, har betydande forskning gjorts av lingvisten Tuuli Forsgren (1942–2012). Hennes studier av språksituationen inom svenska Lappmarken och den litteratur, som den kyrkliga undervisningen var hänvisad att använda, innebär en fullständig kartläggning av den kyrkliga undervisningslitteratur som översatts till samiska och finska.²³

Vid introduktionen av de kyrkliga böcker, som utkom efter språkkonferenserna 1743 och 1744, uppstod problem inom det nordsamiska språkområdet, som till numerären hade flest samer och omfattade ungefär området norr om Lule älvdal och fram till Utsjoki/Enare i nordost. Man hade helt enkelt svårt att förstå det (syd-)samiska bokspråket och bad att fortsatt få använda den finska undervisningslitteratur, som vanligen brukats i dessa lappmarksförsamlingar. Därigenom kom principen att undervisningen skulle meddelas på samernas modersmål att

23 Tuuli Forsgren, *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619–1850* (Umeå 1988); Tuuli Forsgren, ”... först at inhämta språket, och sedan deruppå lära sin Christendom ...”: *Om finska böcker och sameundervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850* (Umeå 1990); Tuuli Forsgren, ”Kyrkan, språket och böckerna”, i Tuuli Forsgren & Sigurd Nygren (red.), *Livsfrågor i Lappland: Kyrkan och kolonisationen* (Umeå 2005) s. 138–164.

fullständigt överges i det nordsamiska språkområdet. I Torne lappmark användes finska läroböcker och där kom samerna i praktiken att tillägna sig ett nytt språk (finska) för att få del av kristendomsundervisningen.²⁴

Direktionens andra uppgift var att vidta åtgärder för att präster och lärare skulle lära sig det samiska språket. För att rekrytera och utbilda samiskspråkiga präster inrättades stipendier.²⁵ Kunskaperna i samiska språk varierade stort bland präster och lärare i Lappmarken. Det fanns präster av samisk härkomst och det fanns präster som med stor flit lärde sig språket i den församling där de tjänstgjorde, men det fanns också de som begagnade tolkar. Endast detaljstudier av de enskilda prästernas språkkunskaper kan bringa klarhet i förhållandet – och sådana studier kan inte göras i detta sammanhang.

Norra Lappmarken – læstadianism och samer

Ovan har i korthet berörts den skolform som praktiserades i norra lappmarksdistriktet under de år då Lars Levi Læstadius förestod distriktet – Torne lappmarks ambulatoriska missionsskola. Det är i miljön kring dessa skolor som den så kallade læstadianska väckelsen växte fram och spreds. I skolorna bedrevs undervisning, eleverna examinerades och allt avrapporterades i vanlig ordning. Samtidigt verkade också en väckelsevind bland eleverna och innebar omvändelse och ett personligt tillägnande av levande tro. Det vanliga var att befolkningen i de byar där skolorna hölls också samlades vid skolan under kvällarna och tog del av de andaktsstunder som lärarna höll. Vid dessa andakter förelästes oftast något av Læstadius predikokoncept. Väckelsevinden berörde också dessa andaktsbesökare och efter hand utvecklades skolorna så att de fick en ”dubbel” uppgift – undervisningsanstalt och gudstjänstmiljö – och gränsen mellan det som var skola och det som var den læstadian-

24 Sölve Anderzén, ”När kristendomskunskapen skulle meddelas på trenne språk: En tidsbild från de norra lappmarkerna vid 1800-talets mitt”, i Heidi Hansson, Raija Kangassalo & Daniel Lindmark (red.), *När språk och kulturer möts: Festskrift till Tuuli Forsgren den 2 november 2002* (Umeå 2002) s. 267–284; Sölve Anderzén, ”Finska Språket – Torne lappmarks Lingua sacra: Ordets makt, språk och undervisning vid 1800-talets mitt”, i Olli Kangas & Helena Kangasharju (red.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 4: Ordens makt och maktens ord* (Helsingfors 2007) s. 115–159.

25 Anderzén (2000) s. 238.

ska väckelsen blev flytande. En stor del av befolkningen i Torne lappmarks församlingar (Jukkasjärvi och Karesuando) utgjordes av samer. År 1850 var andelen nomadiserande i Jukkasjärvi församling ca 42 procent och i Karesuando ca 64 procent.²⁶ När den læstadianska väckelsen slog rot bland dessa församlingsbor berörde den såväl de bofasta som de nomadiserande. Genom de nomadiserande kom väckelsen att också spridas till orter utanför Torne lappmark och över nationsgränserna i såväl väster som öster.

Slutord

Den genomförda genomgången av undervisningsinsatserna i den svenska Lappmarken under 1800-talet styrker det inledande påståendet att det helt enkelt var svårt att finna och använda *en* modell för arbetet som skulle kunna betjäna alla lappmarksförsamlingar. Pastoraten varierade i storlek i förhållande till varandra såväl befolkningsmässigt som till ytan, språkförhållandena var olika, andelen samer i pastoraten i förhållande till bofasta svensk- eller finskspråkiga nybyggare skiftade och det var svårt att rekrytera präster, skolmästare och kateketer som var "lifvade af intresse för" den grundläggande kristendomsundervisningen bland samerna. För att förbättra undervisningens kvalitet prövades olika modeller, som i stort varierade mellan fasta skolor med internat och ambulerande kateketer som meddelade undervisning i hemmen. Det tycks som om de lokala skillnaderna inom Lappmarken var en orsak till att en enhetlig skolform – gällande hela Lappmarken från söder till norr – inte med lätthet kunde tillämpas. En anpassning till det förhållandet anas i 1896 års reglemente som ger tre alternativa lösningar – "undervisningen för lappska allmogens barn besörjes antingen i lappfolkskolor, eller i kateketskolor eller i allmänna folkskolor".

Tiden fram till och med 1846 års reglemente tycks i huvudsak karakteriseras av en uppriktig (och kanske naiv) inställning hos överheten – ecklesiastikverk och domkapitel – att finna fungerande arbetsformer för undervisningen bland samerna. Visst fanns det en (oftast outtalad) önskan att öka den fasta bosättningen och främja en övergång från nomadi-

²⁶ Anderzén (2002) s. 269–271.

serande till ett bofast liv. Även om man hävdade att samiska skulle vara undervisningsspråk såg man fördelar med att ett språkbyte till svenska skedde. Lite märkliga kan förhållandena i Torne lappmark förefalla – där skedde ju i princip ett språkbyte till ett annat minoritetsspråk (finska) för att främja undervisningen bland samerna, vilket på ett intressant sätt visar hur en styrande elit, som annars var misstänksam mot minoritetsspråk, kunde godkänna ett sådant, om det kunde främja viktigare mål.

Utrymmet har inte medgett att redovisa olika försök som gjordes för att anpassa skoltiden till samernas näringsfång. På några platser gällde att läsåret indelades i två terminer med tre månaders ferier. På andra platser begränsades läsåret till den tid samerna uppehöll sig inom höst- och vinterbetesområdet för att avslutas i samband med vårflyttningen till fjälls, vilket innebar att undervisningen meddelades under kortare tid och som längst under perioden oktober–april.

Under de diskussioner som föregick tillkomsten av 1896 års reglemente förefaller det som om ett nytt förhållningssätt gentemot samerna utvecklades. Tanken att bevara samiska som undervisningsspråk åsidosattes och flera röster höjdes för att stimulera (forcera) ett språkbyte och en övergång till rikets språk – svenska. Flera åtgärder som föreslogs eller vidtogs var tydliga moment i en pågående civilisationsprocess.

Källor och bearbetningar

Otryckta källor

Stockholm, Kungliga biblioteket (KB)

Svenska Missionssällskapet arkiv, Protokoll 1849–1852.

Stockholm, Riksarkivet (RA)

Kanslistyrelsens arkiv, vol. 121, Härnösands stift

Umeå, Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek (Foark),

Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv, Handskrift 25 (även tillgängligt elektroniskt via <<http://www.foark.umu.se/samlingar/arkiv25>>)

Tryckta källor och bearbetningar

Anderzén, Sölve. *”Begrepp om salighetens grund, ordning och medel”*: Undervisningen i en lappmarksförsamling: Jukkasjärvi församling 1744–1820 (Uppsala 1992).

- Anderzén, Sölve. ”Lappmarken i överhets- och missionsperspektiv”, i Lennart Tegborg & Harry Lenhammar, *Sveriges kyrkohistoria 5: Individualismens och upplysningens tid* (Stockholm 2000) s. 228–243.
- Anderzén, Sölve. ”När kristendomskunskapen skulle meddelas på trenne språk: En tidsbild från de norra lappmarkerna vid 1800-talets mitt”, i Heidi Hansson, Raija Kangassalo & Daniel Lindmark (red.), *När språk och kulturer möts: Festskrift till Tuuli Forsgren den 2 november 2002* (Umeå 2002) s. 267–284.
- Anderzén, Sölve. ”Finska Språket – Torne lappmarks Lingua sacra: Ordets makt, språk och undervisning vid 1800-talets mitt”, i Olli Kangas & Helena Kangasharju (red.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige 4: Ordens makt och maktens ord* (Helsingfors 2007) s. 115–159.
- Anderzén, Sölve. ”De læstadianska missionsskolorna 1848–1862”, i Daniel Lindmark (red.), *Väckelse i gränsland: Ur læstadianismens tidigaste historia* (Umeå 2012) s. 36–66.
- Eriksson, Nils. *Sameskolor inom Åsele Lappmark*; utg. av Sten Henrysson (Umeå 1992).
- Forsgren, Tuuli. *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619–1850* (Umeå 1988).
- Forsgren, Tuuli. ”... först at inhämta språket, och sedan deruppå lära sin Christendom ...”: *Om finska böcker och sameundervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850* (Umeå 1990).
- Forsgren, Tuuli. ”Kyrkan, språket och böckerna”, i Tuuli Forsgren & Sigurd Nygren (red.), *Livsfrågor i Lappland: Kyrkan och kolonisationen* (Umeå 2005) s. 138–164.
- Handlingar rörande Jubel-Festen uti Upsala 1793* (Uppsala 1793).
- Læstadius, Petrus. *Journal af Petrus Læstadius för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken* (Stockholm 1831).
- Læstadius, Petrus. *Prospectus: Fortsättningen af journalen öfver missionsresor i Lappmarken, innefattande åren 1828–1832* (Stockholm 1833).
- Nordberg, Arne. *Petrus Læstadius: Upplysare och upprorsman* (Luleå 1974).
- Nordberg, Erik. *Arjeplogs lappskola: Anteckningar* (Stockholm 1955).
- Norrbottens-Posten* 1853:1; 1853:2 och 1853:4.
- Sundkler, Bengt. *Svenska missionsällskapet 1835–1876: Missionstankens genombrott och tidigare historia i Sverige* (Uppsala 1937).
- Svensk Författnings-Samling 1846, N:o 23, *Kongl. Maj:ts Nådiga Reglemente, för Ecclesiastik-Werket i Lappmarken* (Stockholm 1846).
- Tawe, Wilhelm. *Jukkasjärvi kyrka och bygd 350 år: 1607/8–1958* (Jukkasjärvi 1958).

Sölve Anderzén, f. 1939; TD i kyrkovetenskap och docent i kyrkohistoria; f.d. komminister i Jukkasjärvi församling. Efter avhandlingen *"Begrepp om Salighetens Grund ordning och Medel": Undervisningen i en Lappmarksförsamling Jukkasjärvi församling 1744–1820* (1992) har Anderzén fortsatt forska om dopseder i lappmarkerna (Sverige, Norge och Finland). Nuvarande forskning koncentreras till de læstadianska missionsskolorna och den tidiga læstadianismens framväxt tiden fram till cirka 1865. Medlem i olika forskarnätverk inom Barentsregionen med fokus på religiös identitet och kulturell mångfald, aktiv forskare inom projektet "Svenskt i Finland och finskt i Sverige" (2002–2005) och sedan 1999 medlem i forskarnätverket NORDVECK. solve.anderzen@gmail.com

Sammanfattningar på nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska

Girku oahpahus Sámiiguovllus (Lappmarken) 1800-logus: Proseassa lea geažoáiggi jođus gávdnat doaibmi bargovugiid
Kungliga Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverk bidjui johtui 1739. Sámiiguovllu oahpahus oaččui dáinna fásta jođiheapmi. Direkšuvnna lahtut ledje sihke girku ja stáhta bealis. Ásahus lei sihke leanastivrra ja domkapihtala váldi ja ovttastahtii visot sámiguovlluássiid main lei mearkkašupmi.

Vuosttaš bargu lei ásahtit "bissovaš skuvllaid" váldogirkuid lahkossii. Doppe válde vuostá guhitta sámimáná ollesáiggi orrumii. Oahpahusa ja divššu jođihii skuvlameašttir (gii lei báhppa). Bissovaš skuvllaide ása-hedje lassin "johtti katekehtaid (johtti risttalašvuodoaohpaheddjiid)". Sii oahpahedje mánáid dain ruovttuin gos mánát eai ožžon saji bissovaš skuvlii. Dasa lassin movttiidahte oahpaheami nuláhkai ahte son gii oahpahii soapmása gii ii gullon iežas dállodollui oaččui smávit "bálkkašumi" gihtii.

Dovdomearkan 1800-lohkui ledje ollut reformmat (1818/1819, 1846 ja 1876). Sáhtta oanehaččat lohkat váldoáššin lei got oahpahus galggai leat. Galggai go jođihuvvot bissovaš skuvllain dehe johtti skuvllain ja mak-kár gelbbolašvuolta oahpaheddjiin galggai leahkit? Dasa lassin 1842 jagi álbmotskuvlanjuolggadus buvtii rievdadusaid, dan dihte go skuvla-doaibma "fásta orruide" lágduvvui suohkana ovddasvástádusain, ja de lei jearaldat man muddui dát ovddasvástádus maid gullui sámiiide suo-hkanis, geain oahpahus guhkes áiggi lei gokčojuvvon stáhtalaš ruđain.

Áigumuš lei oahpahusa čađahit eatnigillii (sámigillii) muhto dat ii doaibman Durdnosa guovllus, go oahpponeavvut mat gávnojedje ledje čállon oarjásámi girjegillii mii lei amas giella davvisámi guovllus. Doppe geavahedje eanemusat suomagielat oahpponeavvuid.

Översättning Miliana Baer

Girkko áhpadus Sámeednamin 1800-lågon:

Aktelasj prosässa gávnatjit dájmalasj barggovuogijt

Gånågis Direksjávnná Sámeednama Eklesiastikkadoajmmaj ”Kungliga Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverk” nammaduváj 1739. Dajna gávnnuj stuoves stivrra áhpadussaj Sámedednamin. Direksjávnnán lidjin ájrrasa goappátjagá girkkos ja stáhtas. Lenastivras ja Duobbmokapihttlis lij badjelin, ja aktidij gájkka ájnas ássjiit sámédnamijda.

Vuostasj biedjamdahko lij ”stuoves skávláj” vuododibme oajvvegirkkoj guoran. Guhtta sámemána duostoduvvin danna biebmujn ja árromsajijn. Áhpadus ja sujtto gehtjaduváj skávlámiesteris (mij lij hárrá). Stuoves skávlá állestuvvin ”jáhte katjijisaj”. Áhpadin hejmajn gánná máná ettjin sajev stuoves skávlán oattjo. Duodden dasi árvusmahteduváj áhpadus, jus soames áhpadij iehtjádav gá sebrulattjav ietjas fuolken láhkát ja dan ávdás máhtti oadtjot uhtses ”biednikbálkáv”.

Moadda ádstime (1818/1819, 1846 och 1876) lidjin 1800-lågo dábdomerka. Álkkebun dagádum máhttá javllat oajvveássje lij gáktu áhpadus luluj dagáduvvat. Luluj gus stuoves skávlájn vaj jáhte katjijisajs dagáduvat ja makkir máhttudahka luluj áhpadiddjijn? Duodden vil 1842 jage álmmukskávlábiejadus sisanedij rievddadimijt, gá skávláhoajddo ”iemeárrojda” dagáduváj suohkana ávdásvástadusán, ja gatjálvis sjattaj man márráj dát ávdásvástádus aj lij vágogogis suohkana álmuga sámé oassáj, gej áhpadus guhka ájgev lij biednagahteum stáhta luohkojs.

Ulmme lij áhpadus luluj iednegiellaj (sámegiella) dagáduvvat valla dát duostoduváj Duornos sáméednamin, danen gá sajjij oahppamnävo ienemusát lidjin giellaj (oarjjelsámegiellak girjjegiella) mij lij amás nuorttasámé bájkkáj. Dáppe ienemusát aneduvvin oahppamnävo suomagiellaj.

Översättning Barbro Lundholm

*Gærhkoen lohkehtimmie Lappmarhkesne 1800-jaepine:
Maam iktesth byöroe digkiedidh jis sjehteles barkoevuekieh
gaavnedh*

Jaepien 1739 Kungliga Direktionem Lappmarhken Ecklesiastikvearhkan, (Lappmarkens Ecklesiastikverk) nammoechti. Dellie stynkehke stávroem lohkehtæmman Lappmarhkesne áadtjoeji. Stávrosne lihtsegh dovne gærhkoste jñh staaten bieleste. Dah lin dovne leenenstávroen jñh dáapmoekapihtelen bijjelen jñh gaajhkh vihkeles earenh lappmarhkesne stuvrin.

Voestegh eelkin ”stinkes skuvlh” tseegkedh dej sáaknoegærhkoej lihke. Govhte saemien maanah disse dáastoehin, desnie áarrodh. Lohkehtimmie jñh hokse, skuvlemästeren (gie lij hearra) diedte. Dej stinkes skuvli baalte katekeeth, gñeh bijre jarkan mñnedin lohkehtin. Dejnië gáetine maanah lohkehtehtin giejtie eah lin sijjie stinkes skuvline. Lohkehtimmiem skreejrehtin jis guhte jeatjah dan fuelhkien áalkolen giem buektiehti lieredh lohkedh jñh destie meehtin naan ”beetnegadtjh” áadtjodh.

1800-jaepine dejtie öörnegidie gellien aejkien orrestehtin (1818/1819, 1846 jñh 1876). Dellie dihte áejviëgyhtjelasse guktie lohkehtimmiem sjehtesjidh. Mejtie stinkes skuvline jallh mejtie katekeeth edtjin mñnenedidh jñh skuvlestidh jñh magkere maahtoe lohkehtæjjah edtjin utnedh? Dejnië 1842 jaepien skuvlenjoelkedassine aaj jeatjahlaakan sjñdti, gosse skuvle dejtie ”voenen áarroejidie” sáaknoen diedte sjñdti jñh gyhtjelasse dellie lij mejtie aaj sáaknoen diedte skuvlem dejtie saemide öörnedh gñeh sáaknosne áarroejin jñh gñeh guhkiem aerebe lohkehtimmiem staaten vierhtiejugjmie áadtjeme.

Sjñhtin lohkehtimmie ietniengiesne (saemien) edtji áarrodh, maam joem mejtie Torne lappmarhkeste vuastalin, gosse gaajhkh learoevierhtieh mah desnie gáávnesin akten gñelesne, (áarjelsaemien gærjagie) mij ammes dennie noerhtesaemien dajvesne. Desnie evtemes learoevierhtieh sáevmien gñelesne provhkin.

Översättning Sig-Britt Persson och Karin Rensberg-Ripa